

PER BAUHN

Mening, identitet, och moral

I kritiken av den moderna tidens samhälle och den "narcissistiska" människa som antas befolka detta samhälle, ges ofta bristen på mening en framträdande roll i diagnosen. Enligt t ex den kanadensiske filosofen Charles Taylor kan man i den moderna eran göra gällande att "människor har inte längre känslan av ett högre ändamål, av något som är värt att dö för" (Taylor, s 4).

Huruvida den moderna människan är på det ena eller andra sättet vill jag låta vara osagt. Men i den utsträckning individer upplever tillvaron som bokstavligen *värdelös*, dvs utan någon riktlinje som kan skilja ett gott liv från ett dåligt, ett rättfärdigt från ett orättfärdigt, så är det ett allvarligt problem inte bara för individerna utan också för deras samhälle. Likgiltighet är en dålig grund att bygga ett samhälle på. Inte heller befrämjar likgiltigheten eller värdetomheten ett gott liv för den enskilda människan. Utan ideal eller målsättningar som relaterar individen till den omgivande världen riskerar hon att utlämnas åt en mer eller mindre orolig självfixering, där överlevnad i sig snarare än något att leva *för* blir vägledande. Oro för sjukdom och död kan då fylla den tid som annars kunde ägnats åt kreativt arbete på att förverkliga ett ideal av politisk, estetisk, moralisk, eller annan slags natur. Ett möjligt resultat av att inget upplevs som värt att dö för kan alltså bli att döden i sig blir mer skrämmande.

Hur kan då ett meningsgivande projekt se ut? Ett par historiska illustrationer kan ge en fingervisning.

1. Robespierre och Thoreau

Den 7 maj 1794 bekänner Maximilien Robespierre i ett tal inför Nationalkonventet sitt patriotiska credo:

O mitt fosterland! Om ödet låtit mig födas i en främmande och avlägsen trakt, så skulle jag till himlen sänt återkommande böner för din välgång; jag skulle ha utgjutit medlidandets tårar vid skildrandet av dina strider och dina dygder; min vaksamma själ skulle med orolig lidelse ha följt alla strömningar i din ärorika revolution; jag skulle ha avundats dina medborgares öde, jag skulle ha avundats dina representanters öde. Jag är fransman, jag är en av dina representanter ... O upphöjda folk! Mottag offret av hela mitt väsen; lycklig den som är född i din mitt! Än lyckligare den som kan dö för din välgång! (Robespierre, s 445).

Som representant för det franska folket ser han som sitt (och konventets) uppdrag att ge republiken ett moraliskt innehåll och fostra dess medborgare till att vara mottagliga för dess ideal:

Låt oss lämna prästerna och återvända till gudomen. Låt oss fästa moralen vid eviga och heliga grunder; låt oss ingiva människorna denna religiösa respekt för människan, denna djupa plikt känsla som är den enda garantin för samhällelig lycka; låt oss fostra den med hjälp av alla våra institutioner; må framför allt den offentliga utbildningen styras mot detta mål.... Det handlar inte om att forma *messieurs*, utan om att forma medborgare; fosterlandet ensamt har rätt att fostra sina barn ...

Samla människorna, ni skall förbättra dem; ty de sammankomna människorna kommer att söka glädje och de kommer bara att kunna finna glädje i saker som gör dem aktningvärda. Ge åt deras förening ett stort moraliskt och politiskt motiv, och kärleken till ärbara ting kommer att tillsammans med glädjen att göra insteg i deras hjärtan; ty människorna umgås inte med varandra utan glädje (s 458).

Det moraliska engagemang som Robespierre fann i patriotismen förefaller också ha fått honom att ta mindre allvarligt på den egna överlevnaden. Åtminstone är det så han själv framställer saken i ett tal inför konventet den 31 mars 1794, i samband med processen mot Danton.

Vad betyder väl faror för mig! Mitt liv är i fosterlandet; mitt hjärta är befriat från fruktan; och om jag skulle dö, så skulle det vara utan förebråelse och utan vanära. (s 414.)

Ganska jämnt femtio år efter Robespierres död flyttade Henry David Thoreau ut till Walden Pond, utanför Concord, Massachusetts, där han på mark som ägdes av hans vän filosofen Emerson uppförde sig ett hus. Om Robespierres tanke var att förädla medborgaren genom samhällseliga institutioner, så handlade Thoreaus projekt om att nå fram till en sannare bild av mänskliga behov genom att vända samhällslivet ryggen:

Jag flyttade till skogarna för att kunna leva överlagt, för att endast befatta mig med livets innersta och sannaste beståndsdelar och se vad jag kunde lära därav, så att jag i min dödsstund skulle slippa att göra den upptäckten, att jag aldrig hade levat. Jag önskade inte leva den tillvaro, som inte är något verkligt liv och som kostar så mycket; inte heller ville jag hänge mig åt resignation, om det inte visade sig vara alldeles nödvändigt. Jag önskade leva djupt och suga livets mærg, att strängt som en spartansk krigare driva allt på flykten, som inte verkligen var livet självt, att tvinga in livet i ett hörn och beröva det allt som inte ursprungligen tillhört det, och om det då visade sig föraktligt verkligen komma underfund med hela dess lumpenhet och omtala den för hela världen; eller, om det tvärtom visade sig vara sublimt, få en egen erfarenhet av detta och ge en sann skildring därav vid min nästa vandring till människorna (Thoreau, s 166–167).

Tiden vid Walden förefaller för Thoreau på det hela taget ha varit en positiv upplevelse, enligt vad han själv berättar:

Det kan knappast tänkas existera någon svart melankoli för den som lever mitt i naturen och är i full besittning av sina sinnen. Den storm har ännu aldrig blåst, som inte var æolisk musik för den friskes och oskyldiges öra. Ingenting kan rätteligen tvinga en enkel och tapper man till tom nedslagenhet. Så länge jag njuter årstidernas vänskap, är jag övertygad att livet aldrig kan bli mig en börda. Det milda regn, som vattnar mina bönor och håller mig innanför dörren idag, har ingenting som är tungt och nedstämmande utan skänker även mig något gott. Ehuru det hindrar mig att hacka bönorna, är det mycket mer värt för dem än en hackning. Även om det skulle hålla på att regna så länge, att fröna skulle ruttna i jorden och potatisen skämmas på sankmarkerna, skulle det likväl vara till nytta för gräset på höglätterna och sålunda också då vara gott för mig (s 219).

De ideal som lyfts fram av Robespierre och Thoreau är sinsemellan mycket olika. För Robespierre handlar det om att skapa det rättfärdiga samhället och den rättrådiga människan. För Thoreau handlar det snarast om att vända samhället ryggen och söka tillfredsställelse och visdom på egen hand i naturen. Men gemensamt för Robespierre och Thoreau är att de är involverade i *meningsprojekt*: de ger sina liv riktning och innehåll genom att i handling söka förverkliga visioner om ett gott samhälle eller ett gott liv. Deras projekt syftar, i deras egna ögon, till något mer än att blott tillgodose personliga preferenser: för Robespierre handlar det om "eviga och heliga grunder", medan Thoreau söker "livets innersta och sannaste beståndsdelar". I denna mening kan deras mål sägas vara av en självtranscenderande natur.

2. *Subjektiva och objektiva värden*

För en modern filosof som Robert Nozick handlar meningsprojekt just om att sträcka sig efter mål som kan beskrivas som liggande bortom det snävt självcentrerade:

Att söka ge livet mening är att söka transcendera gränserna för ens individuella liv.... Ibland sker detta genom att man lämnar barn efter sig, ibland genom att man främjar något större mål bortom en själv, som t ex rättvisa, sanning, eller skönhet (Nozick, s 166–167).

Idén om meningsprojektet som något som inbegriper "större mål bortom en själv" återfinns också hos Susan Wolf, när hon definierar meningsfulla liv som präglade av "aktivt engagemang i värdeprojekt" (Wolf, s 209). Hennes definition innehåller dels en subjektivistisk del, relaterad till aktörens aktiva engagemang, dels en objektivistisk del, relaterad till begreppet 'värdeprojekt':

En person är aktivt engagerad i något om det griper, upphetsar, involverar henne ... Mest uppenbart är att vi aktivt engageras av de saker och människor som vi har ett passionerat förhållande till. Motsatsen till aktivt engagemang är tristess och alienation....

Att ett meningsfullt liv måste inbegripa "värdeprojekt" ... antyder en förpliktelse till någon sorts objektivt värde. Detta är ingen tillfällighet, för jag antar att idén om meningsfullhet och angelägenheten att våra liv skall äga meningsfullhet är begreppsligt

kopplade till en sådan förpliktelse.... Vad som står klart för mig är, att det inte kan finnas någon poäng med idén om meningsfullhet utan en distinktion mellan mer och mindre värdefulla sätt att använda tiden på, där testet på värde är åtminstone delvis beroende av ett subjekts ogrundade preferenser eller njutning (s 209).

En fråga i detta sammanhang gäller förstås om hur denna distinktion mellan mer och mindre värdefulla projekt skall göras. Wolf avvisar t ex möjligheten att den som viger sitt liv åt att samla gummiband, eller den som i likhet med Sisyfos oupphörligen ägnar sig åt att rulla upp en sten för ett berg, är engagerade i meningsprojekt (s 211–7). Grunden för hennes bedömning förefaller intuitiv, och vilar på hennes antagande att ”åtminstone kärnan i våra föreställningar om vad som har värde och vad som är värdelöst är i huvudsak korrekt” (s 215).

Men varför måste vi anta en objektivistisk syn på mening? Om nu aktören själv finner mening i sitt projekt, med vems bättre rätt kan någon annan avfärda projektet som meningslöst? Irving Singer påpekar vikten av att vi håller i sär å ena sidan bedömningar av ett meningsprojekts moraliska eller rationella värde och å andra sidan bedömningar av dess förmåga att ge aktören innehåll i sitt liv:

Om någon lever ett liv rikt på mål som han finner tillfredsställande ... så är det ett meningsfullt liv. Åtminstone så länge han fullföljer samma strävanden och finner dem tillfredsställande.

Vissa meningsfulla aktiviteter är primitiva eller ovärdiga; andra är skadliga, antingen för individen eller för samhället; andra åter kan vara omoraliska. Dessa bedömningar gäller önskvärdhet, inte mening i sig. De möjliggör inte för oss att skilja mellan ”objektiv” och ”subjektiv” mening (Singer, s 110).

3. *Betydelsefullhet*

Även om Singer avvisar objektivistiska definitioner av mening, så tänker han sig att graden av mening i ett projekt ökar med dess betydelse för andra människor utöver aktören:

Något som förblir konstant för alla de olika strävanden som gör ett liv betydelsefullt är tillväxten i mening när det inbegriper skapande av värden som tjänar transpersonella ideal. Kapsylsamlaren kan ha ett lyckligt liv inom den speciella värld av mening som han skapat

för sig själv, men hans existens får en större betydelse när hans samling tilldrar sig andra samlares uppmärksamhet, när den noteras som en bedrift som slår rekord, när den blir en förebild som främningar söker uppnå eller överträffa. Hur kan dessa perifera reaktioner göra det egna livet mer betydelsefullt? Genom att manifestera de idealistiska och perfektionistiska aspekter av den mänskliga naturen som förbinder ett enskilt liv med mål som har betydelse för många andra (s 117).

Att graden av mening i ett projekt kan relateras till projektets betydelse för andra innebär inte nödvändigtvis att projektet i sig måste ha sociala kvaliteter. Vi kan här tänka på de avskildhetsprojekt som utmärker vissa medeltida fromhetsutövare, där viljan att ostört tjäna Gud får dem att draga sig undan samhället och ibland t o m att låta sig bli inmurade i väggen till en kyrka:

Dessa *inclusi*, som framträdde som en vanlig företeelse under 1100-talet, hoppades att bli mer levande för Kristus genom att bli döda för världen. Cellen uppfattades ... som en grav i vilken eremiten begravdes i förtid och ceremonin som omgav inmurandet uttryckte upprepade gånger denna innebörd (Koch, 74).

Sådana projekt som de medeltida *inclusi* ägnade sig åt förefaller ha varit meningsfulla inte bara för aktörerna själva, utan också för det omgivande samhället, givet dess religiöst präglade föreställningar om mänsklig perfektion, där försakelse av kroppen och dess begär till förmån för koncentration på de himmelska tingarna sågs som berömvärd. I den meningen uppfyller de Singers villkor om betydelse för andra, om än projekten i sig inte syftar till socialitet.

Singers referens till perfektionsideal pekar på en inneboende relativism i värderingen av meningsfulla liv, eftersom sådana ideal ser olika ut i olika epoker, och det som är berömvärd vid en tidpunkt kan vid en annan te sig som en styggelse eller perversion. (Man kan ju för jämförelsens skull tänka sig hur den samhällseliga responsen skulle blivit om någon idag skulle anhålla om att få bli inmurad i en kyrka, eller om någon till medeltidens människor sökt marknadsföra vår tids kult av den fiberfyllda och gymnastiskt trimmade kroppen.)

Singers diskussion av betydelsefullhet är viktig för förståelsen av meningsprojekt. Jag tror emellertid att sambandet mellan mening och

betydelsefullhet är än mer näraliggande än vad han verkar anta. Enligt Singer räcker det i princip med att aktören finner sitt projekt (vare sig det nu handlar om kapsylsamlade eller oavlönat läkararbete i slummen) som tillfredsställande för att det skall vara meningsfullt för aktören. Betydelse för andra ökar projektets mening, men är inte strikt nödvändig för *existensen* av mening. Det är här jag menar Singer är alltför generös i sin definition av meningsprojekt. Jag tror helt enkelt inte att det är sant, att vi skulle beskriva ett engagemang som meningsbärande om vi inte också såg det som betydelsefullt för andra än enbart oss själva. Projekt som vi tillskriver mening har nog alltid den dubbla egenskapen att upplevas som tillfredsställande *och* betydelsefulla.

Vi må vara oklara rörande för vem eller på vilken grund dessa projekt är betydelsefulla, men det som får oss att uppleva *mening* (och inte bara tillfredsställelse) i ett visst projekt är att vi i detta projekt är engagerade i att förverkliga mål som vi ser som värdefulla inte bara för oss själva. I meningsprojektet upplever vi oss som delaktiga i något större och viktigare än blott tillgodoseendet av någon privat nyck eller ambition.

Med detta i minnet kan vi komplettera Singers resonemang med en distinktion. Vi kan nu nämligen skilja mellan *innehållsprojekt* (som vi låter fylla vår tid och som skänker oss glädje, oberoende av några anspråk på betydelse för omvärlden) och *meningsprojekt* (som vi håller för att vara inte bara tillfredsställande utan också betydelsefulla, och kanske rentav tillfredsställande *därför att* de är betydelsefulla).

Att ett meningsprojekt av aktören ses som betydelsefullt innebär således att aktören håller projektet för att vara av betydelse inte blott för henne själv, utan också för hennes omvärld (som kan definieras mer eller mindre snävt, från t ex små enheter som familjen, till större som samhället, mänskligheten, alla förnimmande varelser, osv). Detta innebär inte en återgång till Susan Wolfs objektivistiska meningsteori. Vi behöver inte förutsätta existensen av objektiva värden för att diskutera betydelsefullheten i meningsprojekt, eftersom vi hela tiden rör oss inom *aktörens* perspektiv. Ett meningsprojekt implicerar att dess aktör *håller* det för att vara betydelsefullt för omvärlden; huruvida det faktiskt *är* betydelsefullt, givet någon teori om objektiva värden, kan vi lämna därhän.

Min uppfattning av termen "betydelsefullhet" i samband med me-

ningsprojekt påminner om Bernard Williams' diskussion av termen "rakt av viktigt" ("simply, important", eller "important *überhaupt*"):

[O]m något är viktigt i den relativa meningen för någon, så implicerar det inte nödvändigtvis att han eller hon anser att det är rakt av viktigt. Det kan vara av största vikt för Henry att hans frimärks-samling kompletteras med ett visst frimärke, men t o m Henry kan inse att det inte är rakt av viktigt. I detta ligger ett betydelsefullt ideal: människor bör uppfatta som viktiga ett antal saker som är rakt av viktiga, liksom många saker som inte är det, och de bör kunna se skillnaden mellan dem (Williams, s 182–183).

Meningsprojekt, i min terminologi, handlar om mål som aktören upplever som "rakt av viktiga", medan innehållsprojektens mål av aktören upplevs som viktiga relativt hennes egna preferenser.

I meningsprojektet ingår således aktörens föreställning om att hennes mål har betydelse utanför hennes snävt personliga sfär. Kanske är det i denna omständighet man skall söka upphovet till den moderna civilisationskritikens sammankoppling av begreppen 'narcissism' och 'meningslöshet'. Den självcentrerade moderna människan antas inte vara vägledd av några föreställningar om betydelsefullhet som går bortom tillfredsställandet av hennes egna preferenser. Följaktligen kan hon inte heller vara involverad i några meningsprojekt. Och följaktligen är hon utlämnad åt sig själv, alienerad från omvärlden, likgiltig för andra, oroligt inväntande sin död.

Att det finns en koppling mellan ett gott liv och ett övervinnande av en alltför självcentrerad värdesyn är i och för sig ingen nyhet. John Stuart Mill noterar t ex i sin självbiografi att personlig lycka endast kan vinnas indirekt, genom att man *inte* har sin personliga lycka som direkt mål för sitt handlande:

Endast de är lyckliga ... som har föresatt sig något annat mål än sin egen lycka: andras lycka, eller mänsklighetens förbättrande, eller t o m någon konstart eller strävan som man fullföljer inte som ett medel, utan som ett idealt ändamål i sig. Då de sålunda strävar efter något annat, finner de lyckan i förbifarten.... Fråga dig själv om du är lycklig, och du upphör att vara det. Den enda möjligheten är att betrakta, inte lyckan, utan något mål externt i förhållande till henne, som livets syfte (Mill, s 78).

4. Mening och normativ identitet

Meningsprojekt skulle således kunna fungera som ett instrument till ett gott liv, genom dess fokus på mål som aktören finner betydelsefulla för andra utöver sig själv. Men även om det finns en möjlig förbindelse mellan meningsprojekt och det goda livet, så följer inte därav att meningsprojekt med nödvändighet är moraliskt försvarbara. Det projekt som har mening och betydelse för en grupp av människor kan utgöra ett hot om utplåning för en annan grupp.

Detta kan belysas med den känsla av pånyttfödd energi och aktivitetsslusta som griper de unga människor som i Tyskland engagerar sig i nazismen åren runt 1930. Albert Speer beskriver t ex sitt beslut att ansluta sig till Hitler och nazisterna som en följd av att han såg Hitler som den som kunde återupprätta nationell självrespekt:

Jag var entusiastisk, upprymd; jag kände att han kunde rädda Tyskland, ge oss självtilliten åter (Sereny, s 89).

Speer berättar vidare att hans mor anslöt sig till nazistpartiet efter att ha sett en SA-parad i Heidelberg 1931:

Hon sade att det var första gången på flera år som hon märkt energi och glädje i folket ... Hon anslöt sig omedelbart, utan att någonsin ha känt till något om partiet, eftersom de, i det hav av pessimism som Tyskland var på den tiden, hade fått henne att känna sig optimistisk (s 94).

Och Speers senare sekreterare Annemarie Kempf berättar att när hon först mötte Speer 1932 så gällde hennes entusiasm inte att arbeta för Speer, utan att delta i byggandet av det nya Tyskland:

Jag hade inte förpliktat mig till någon människa, utan till målet att få till stånd en politiskt och socialt förändrad värld (s 96).

Det nationalsocialistiska meningsprojektet var, som vi vet, också ett antisemitiskt utrotningsprojekt. Den känsla av mening som Speer och hans generation upplevde behöver vi inte betvivla. Men inte heller är vi skyldiga nazisterna någon moralisk respekt bara för att de erbjöd tysk ungdom ett meningsprojekt. Ett meningsprojekt må ge aktören ett gott liv, men därav följer inte att projektet är moraliskt berättigat.

Att meningsprojekt kan komma i konflikt med moralsystem som föreskriver jämlik respekt för mänskliga intressen eller rättigheter har

att göra med meningsprojektens *identitetsskapande* funktion, plus den omständigheten att meningsprojektens bidrag till mänskliga identiteter kan ge upphov till mycket skarpa skiljelinjer mellan "vi" och "dem". Genom att engagera sig i förverkligandet av ett mål som hon upplever som betydelsefullt knyter aktören sin självuppfattning till de värden som hon förknippar med målet i fråga. När t ex Robespierre identifierar sig med de värden som han förknippade med den franska republiken ("mottag offret av hela mitt väsen"; "mitt liv är i fosterlandet"), så gör han också klart att han ser sin person som oskiljaktig från sitt patriotiska meningsprojekt. Och till själva idén om ett meningsprojekt, dvs ett projekt som för aktörens vidkommande innehåller såväl starkt engagemang som en föreställning om målets betydelsefullhet, hör också att meningsprojektet inkluderas i aktörens definition av vem eller vad hon är.

Givet vad det innebär att vara involverad i ett meningsprojekt, så är det alltså psykologiskt rimligt att aktören låter meningsprojektet ge åtminstone en del av svaret på frågan "Vem (vad) är du?" Och eftersom meningsprojekt innehåller mål för handlande, så följer att aktörens identitet kommer att ha ett *normativt* inslag som anger att (åtminstone i vissa situationer) vissa handlingsalternativ är att föredra framför andra, eller t o m måste väljas. Att identitet på detta sätt kan vara inte blott beskrivande, utan också normerande är en viktig komponent i förståelsen av människors agerande i konflikter. Om mening i livet kopplas till engagemang i mål som t ex främjandet av den ryska nationens intressen, eller sovjetstatens intressen, eller den ortodoxa tron, eller den kommunistiska saken, och om främjandet av sådana mål ingår i aktörens definition av vem eller vad hon är, så har hon en *personlig* anledning att bekämpa människor och grupper som motsätter sig dessa mål. Hotet mot målen har blivit ett hot mot *henne*, och reaktionen kan förväntas bli därefter. Ur *aktörens* perspektiv gäller inte Humes förbud mot att härleda ett "bör" från ett "är". Tvärtom är det för henne i högsta grad fallet, att vad hon bör göra bestäms av vem eller vad hon är, åtminstone när det gäller aspekter av hennes identitet som bestäms av ett meningsprojekt.

Vissa meningsprojekt är så uppenbart och starkt centrerade kring ideal och "högre värden" att det inte är ägnat att förvåna att de både präglar inblandade aktörers identitet och förser denna identitet med normativa inslag. För de medeltida *inclusi* handlar det således om ett

religiöst meningsprojekt i vilket de försakar kroppen och det jordiska för det själsliga och det himmelska, medan det för Robespierre handlar om ett patriotiskt-politiskt meningsprojekt för vars skull han söker etablera en medborgarrepublic genomsyrad av ideal om jämlikhet och osjälviskhet.

Men även mindre spektakulära meningsprojekt genererar identiteter med normativa komponenter. För en person som sedan unga år intresserat sig för indianer och indiankrig, för siouxer och mohikaner, för Sitting Bull och general Custer, för totem och tabu, så kan den antropologiska vetenskapen bli ett meningsprojekt. Men identitetsutsagan "Jag är antropolog" blir då också mer än en yrkesbeteckning. Den implicerar för aktören vissa handlingsnormer, som t ex att ägna sig helhjärtat åt antropologiska studier, och att göra det i enlighet med bästa tillgängliga teori och metod, att ge spridning åt studiernas resultat i undervisning och publikationer, att främja allmänhetens intresse för ämnet, osv.

Meningsprojekt skiljer sig åt när det gäller förutsättningar för att komma i konflikt med moralsystem som föreskriver jämlik respekt för mänskliga intressen eller rättigheter. Ett antropologiskt meningsprojekt kan föreskriva att aktören skall ägna sig åt fältstudier i stället för att slösa bort sin tid på biljard och poker, men det behöver inte förorda (eller avvisa) någon bestämd moralteori rörande respekt för mänskliga intressen eller rättigheter. Ett etnocentriskt eller etnonationalistiskt meningsprojekt, som implicerar att aktörens främsta skyldighet är att slå vakt om och främja den egna etniska gruppens dominans över andra grupper, låter sig däremot inte förenas med en moralisk princip som tillmäter alla människors intressen eller rättigheter (oberoende av etnisk hemvist) lika vikt.

5. Mening och moral

Detta kan man se exemplifierat i t ex det nazistiska meningsprojektet. Alla de i Albert Speers generation som engagerade sig i uppbyggandet av den nationalsocialistiska staten var inte nödvändigtvis i första hand motiverade av antisemitismen eller doktrinen om den ariska rasens överlägsenhet och rätt till livsrum på andra folkslags bekostnad. Inte minst verkar detta ha varit fallet med Speer själv, som närmast förefaller ha omfattat teknokratens entusiasm för det storskaliga samhälls-experimentet (inte helt olik den entusiasm som besjälade Alva och

Gunnar Myrdal i Sverige vid samma tid) och för en ledare som var beredd att ge fria händer och obegränsade resurser till dess förverkligande. Men även om inte alla deltagare i Hitlers projekt i första hand motiverades av rasistiska bevekelsegrunder, så var de tvivelsutan etnonationalister och deras meningsprojekt reducerade alla moraliska överväganden (i den mån sådana alls aktualiserades) till frågan om vad som bäst gagnade den tyska nationen.

Om nu ett meningsprojekt förser individer med en identitet som i deras ögon berättigar dem att utsätta individer med annan övertygelse för fysisk och psykisk terror, så är det osannolikt att man kan påverka handlandet hos projektets aktörer genom att blott kritisera deras normer som "irrationella" eller "ogrundade". Normer som via ett meningsprojekt blivit integrerade i aktörens självuppfattning är inte utan vidare åtkomliga för en kritik som förutsätter ett uppgivande eller kraftig modifiering av denna självuppfattning. Givet att aktören identifierar sig med meningsprojektets mål, så blir ett angrepp på detta mål eller på värderingar som aktören ser som förbundna med detta mål också ett angrepp på aktörens person, åtminstone i hennes ögon. Helt naturligt kommer hon att värja sig mot sådana angrepp, och givet att människor känner en naturlig motvilja mot att försättas i tillstånd av otrygghet och meningsförlust, så kan man räkna med att starka psykologiska mekanismer aktiveras för att förtränga eller förneka innehållet i kritiken.

Vad som däremot kan ske är att aktören själv kan komma att betvivla värdet av sitt meningsprojekt om det visar sig att detta projekt i en viss situation implicerar oförenliga handlingsnormer. Där projektets mål tidigare var entydigt och motiverande, kan det nu visa sig vara tvetydigt och frustrerande. Detta förefaller vara vad som drabbar Albert Speer på vintern 1944–45, i samband med att Hitler bestämmer sig för den brända jordens taktik, dvs att man skall föröda Tyskland inför en väntad allierad seger. Speer hade engagerat sig i det national-socialistiska projektet som Hitlers arkitekt och rustningsminister. Han såg som sin uppgift att bygga upp Tyskland, inte föröda det. Nu försätts Speer i en normativ kris, enligt vad han berättar själv för Gitta Sereny:

Fram till denna tidpunkt, ja, t o m då ... var Tyskland och Hitler synonyma för mig. Men nu såg jag två inbördes motstridiga entite-

ter. En passionerad kärlek till mitt land kunde inte längre förenas med lydnad mot en ledare som verkade hata sitt folk. Det var en punkt som 20 juli-männen [som detta datum 1944 sökt döda Hitler] hade nått månader eller år tidigare (Sereny, s 472).

Det kan vara värt att notera, att Speers insikt om en inre konflikt i sitt meningsprojekt, och hans följande beslut att sabotera Hitlers order om förstörelse, följer på en lång period av gradvis stegrat tvivel på Hitlers förmåga att rädda Tyskland, ett tvivel som tidvis drabbar honom i form av depression, dödslängtan, och psykosomatiska besvär (Sereny, s 418). Detta är också reaktioner som är rimliga för en person som står i begrepp att ge upp eller omformulera ett projekt vars mål inte bara givit mening åt hans liv, utan också utgjort en viktig del av hans identitet.

När människors handlingsnormer är härledda ur deras meningsprojekt, och när de följaktligen ser dessa normer som integrerade i sin personliga identitet, så förutsätter förändring av deras normer att det skett en motsvarande förändring *inom* deras meningsprojekt. Yttre omständigheter kan bidra till en sådan förändring genom att blotta oförenligheter inom projektet som tidigare varit osynliga (om inte krigslyckan vänt, hade kanske Hitlers destruktivitet aldrig givit Speer anledning att ifrågasätta sin lojalitet till honom), eller oförenligheter mellan projektet och sådana antaganden om världen som man inte kan avvisa.

Oförenligheten kan, som i fallet med Speer, handla om att två normer (föreskrivande lojalitet mot Tyskland respektive lojalitet mot Hitler) som hittills förefallit harmoniera med varandra nu visar sig vara inbördes motstridiga. Men oförenligheten kan också handla om en konflikt mellan en beskrivning av världen som hör till aktörens meningsprojekt och en annan beskrivning av världen som hon heller inte kan avvisa. Denna oförenlighet mellan beskrivningar kan föranleda aktören att ge upp eller modifiera sitt meningsprojekt och dess normer. Så bör t ex konflikten mellan den kristna skapelseberättelsen och darwinismen ha medfört att meningsprojekt med kristet innehåll och normer som rättfärdigats med hänvisning till kristen doktrin förlorat i trovärdighet. I de fall där meningsprojekt kombinerar faktuelle antaganden om världen med normativa ideal till en helhet, så kan diskreditering av de faktuelle komponenterna bringa hela menings-

projektet på fall, med förändring av aktörens handlingsnormer som möjlig följd. (Jag skriver "möjlig", eftersom det inte kan uteslutas att människor håller fast vid sina ursprungliga normer, oberoende av om meningsprojektet som genererade normerna fortfarande har någon motiverande kraft för dem eller ej.)

Vi behöver inte betvivla vikten för människor av att vara engagerade i meningsprojekt. Så långt kan vi hålla med kritikerna av "narcissismen". (Sedan kan man ju fortfarande anse, för att kommentera Taylors inlägg i början av denna artikel, att det är väl så viktigt att människor har något de finner värt att leva för, som något de finner värt att dö för.) Men man bör också ha ett vaket öga för möjligheten att vissa meningsprojekt samtidigt kan vara en källa till förhöjd livskvalitet för de inblandade aktörerna och en källa till lidande och död för andra grupper av människor. Inte minst gäller detta för många fundamentalistiska meningsprojekt, av politisk eller religiös natur, som sett dagens ljus under de senaste årtiondena. Och för att förstå möjligheterna till modifiering av sådana projekt, måste vi förstå inte bara innehållet i dem (normer, världsbilder), utan också sambandet mellan mening och identitet. För att våra argument skall ha någon bärkraft måste vi göra oss en bild av hur dessa argument kommer att te sig för mottagaren, givet hennes meningsprojekt och åtföljande självuppfattning. Att utveckla ett fylligare begrepp för personlig identitet som också inkluderar en redogörelse för normativa komponenter och dessas förbindelse med meningsprojekt, kan visa sig vara en angelägen uppgift för det annalkande sekelskiftets moralfilosofier.

Litteratur

- KOCH, PHILIP (1994), *Solitude: A Philosophical Encounter*, Open Court.
- MILL, JOHN STUART (1992), *The Autobiography of John Stuart Mill*, Ryburn Publishing.
- NOZICK, ROBERT (1989), *The Examined Life*, Simon & Schuster.
- ROBESPIERRE, MAXIMILIEN (1967), *Œuvres complètes*, X (Discours 1793–94), Société des Études Robespierriistes.
- SERENY, GITTA (1996), *Albert Speer: His Battle With Truth*, Picador.
- SINGER, IRVING (1996), *The Creation of Value*, The Johns Hopkins University Press.
- TAYLOR, CHARLES (1991), *The Ethics of Authenticity*, Harvard University Press.
- THOREAU, HENRY DAVID (1979), *Skogsliv vid Walden*, Wahlström & Widstrand.
- WILLIAMS, BERNARD (1985), *Ethics and the Limits of Philosophy*, Fontana Press.
- WOLF, SUSAN (1997), "Happiness and Meaning: Two Aspects of the Good Life", *Social Philosophy & Policy* 14:1, 207–225.